

ВПЛИВ КЛАСУ ДЕТЕРМІНАТОРА НА ІДІОМАТИЧНІСТЬ ТЕКСТУ

DETERMINERS' INFLUENCE ON TEXT IDIOMATICITY

Оробінська М.В.,

orcid.org/0000-0002-5812-3818

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри філології та лінгводидактики

Харківського національного автомобільно-дорожнього університету

У статті розглядається функціонування класу детермінатора за огляду на його впливу на ідіоматичність тексту.

Ідіоматичність тексту вважається однією з недостатньо розроблених категорій тексту, яка дуже тісно пов'язана з процесом сприйняття та розуміння тексту.

Вважається, що парадигматичний аналіз організації тексту представляє собою модель сприйняття тексту. У процесі розуміння тексту реципієнт переходить від текстової синтагматики (слова вибудовуються в тексті) до мовленнєвої парадигматики («предметні» образи пов'язуються за законами логіки та асоціацій). Розуміння тексту залежить від характеристик парадигм і міжпарадигматичних зв'язків.

Аналіз парадигматичної організації тексту включає виділення окремих парадигм; характеристику складу, функцій, способу вираження та конфігурації парадигм та міжпарадигматичних зв'язків.

Детермінатор – це специфічний клас слів, який включає в себе артиклі, присвійні займенники, вказівні займенники та числівники. Функціонування детермінаторів впливає на розрізнення парадигми, міжпарадигматичні зв'язки та склад парадигми. Міжпарадигматичні зв'язки стають чіткішими. Композиція парадигми стає більш однорідною. Парадигматичний поділ змінюється, іноді різко. Функціонування визначників полегшує сприйняття та розуміння текстів, знижуючи рівень ідіоматичності тексту.

Дослідження ґрунтується на порівняльному парадигматичному аналізі «Джакомо Джойса» Джеймса Джойса та його перекладу, а також «Полярного дослідника» і самоперекладу Йосифа Бродського.

Аналіз парадигматичної організації тексту як моделі сприйняття тексту дає широкі можливості для подальшого використання для порівняльного аналізу не лише оригінального тексту та його перекладу з точки зору функціонування конкретних класів, а й для встановлення мовних особливостей, що впливають на процес створення та сприйняття тексту.

Ключові слова: парадигма, парадигматичний аналіз, переклад, автопереклад, сприйняття, детермінатор.

The article discusses the functioning of determiner class in terms of its influence on text idiomaticity.

Text idiomaticity is considered to be one of not developed enough text categories. It is greatly connected to process of text perception and understanding.

Paradigmatic organization analysis claims to present a model of text perception. In the course of text understanding, the recipient moves from textual syntagmatics (words are lined up in the text) to mental paradigmatics («subject» images are linked according to the laws of logic and associations). Text understanding depends on paradigms' characteristics and the inter-paradigmatic links.

The analysis of the text paradigmatic organization includes individual paradigms distinguishing; characterization of the composition, functions, mode of expression and configuration of paradigms and interparadigmatic links.

Determiners are a specific class of words, that includes articles, possessive pronouns, demonstrative pronouns and numerals. Determiners' functioning influences paradigm distinguishing, interparadigmatic links and paradigm composition. The interparadigmatic links become clearer. Paradigm composition becomes more homogeneous. Paradigm division changes, sometimes drastically. Determiners' functioning makes texts easier to perceive and understand, decreasing the level of text idiomaticity.

The study is based on comparative paradigmatic analysis of James Joyce's "Jacommo Joyce" and its translation, and Joseph Brodsky's "Polar explorer" and self-translation.

Analysis of the paradigmatic organization of the text as a model of text perception provides ample opportunities for further use for comparative analysis not only of the source text and target text, in terms of specific classes functioning, but also for the establishing language features, influencing the process of text creation and perception.

Key words: paradigm, paradigmatic analysis, translation, autotranslation, perception, determiner.

Поняття «ідіоматичність» було запроваджено Ф. де Соссюром. Воно насамперед асоціюється зі словом та фразеологічним утворенням [1, с. 154].

Фразеологічність (ідіоматичність) слова, на думку М.В. Панова, одного з перших дослідників, які розглядали ідіоматичність як основну ознаку слова, полягає в тому, що слово в цілому

має значення, що не закладено повністю в окремих його частинах. Та загальна намітка слова, яка дається морфемами, уточнюється в контексті, і слово, одноразово використане в контексті, вже несе щось, що йде не від значення складових його морфем, а дано понад цього» [2, с. 72].

Звісно, у зв'язку з ідіоматичністю не можна не згадати класифікацію фразеологічних одиниць за рівнем семантичної злитості компонентів Ш. Баллі – В.В. Виноградова – Н.М. Шанського. Грунтуючись на ідеях Ш. Баллі, В.В. Виноградов виділив три типи фразеологічних одиниць (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та фразеологічні поєднання), пізніше ця класифікація була доповнена Н.М. Шанським (який розвинув класифікацію В.В. Виноградова і додав четвертий тип «фразеологічні вирази»).

Ідіоматичність також може бути текстовою категорією. У тексті, особливо художньому, завжди є деякий смисловий «доробок», який не визначається змістом вхідних до нього смислових одиниць.

У результаті сприйняття тексту вербальні образи (слова, словосполучення) створюють предметні образи (образи навколишньої дійсності). Вербальні образи підпорядковуються мовним законам, тобто. сполучуваністю слів, морфолого-синтаксичними правилами. Сприйняття тексту на мовному рівні має лінійний характер, тобто слова або блоки слів сприймаються в тій послідовності, за якою вони розташовані в тексті. Зв'язки між «предметними» образами не збігаються з лінійними зв'язками між вербальними образами і мають характер парадигматичних рядів. Наприклад, перше та останнє слово тексту можуть створювати один предметний образ. Предметні образи утворюють систему, яка поєднується із системою вербальних образів, не «накладається» неї [3, с. 37].

Тобто спочатку читач сприймає послідовність знаків (літер, звуків або їх відсутність). Надалі ця послідовність слів пов'язується з образами. Згодом встановлюються зв'язки між цими образами.

Таким чином, розуміння тексту читачем залежить від того, які зв'язки реципієнт встановив між «предметними образами», які були викликані текстом.

Перехід від мовленнєвого рівня змісту тексту до образно-понятійного, може бути різною мірою ускладнений, що пов'язано з індивідуальними якостями комунікантів, і з особливостями організації об'єктивно представленої в мовних одиницях матеріальної форми тексту [4, с. 75].

Ідіоматичність тексту, у нашому уявленні, є ступінь розходження зв'язків між мовленнєвим та образно-понятійним рівнем при сприйнятті тексту.

Було виявлено, що наступні характеристики парадигматичної організації тексту впливають на його ідіоматичність:

– склад парадигм (якщо склад парадигм тексту мотивований текстом, то ідіоматичність тексту більша, ніж у текстах, склад яких зумовлений навколишньою дійсністю; логічна різномірність складу парадигм підвищує ідіоматичність тексту);

– зв'язки парадигм (текстам, міжпарадигмальні зв'язки яких здійснюються на образно-понятійному рівні (асоціативні та логічні зв'язки), притаманна більша ідіоматичність у порівнянні за текстами, міжпарадигмальні зв'язки яких здійснюються на мовленнєвому рівні (лексичні та граматичні зв'язки);

– засіб вираження парадигм (при експліцитному засобу вираження парадигм ідіоматичність тексту менша, ніж при імпліцитному);

– функції парадигм (якщо провідною функцією парадигми є концептуальна, то ідіоматичність тексту вища, ніж у тих випадках, коли провідна функція – проєктивна; чим більшу кількість функцій виконують парадигми тексту, тим вища ідіоматичність тексту);

– конфігурація парадигм (при підвищенні зумовленості функціонування парадигм одним одним підвищується ідіоматичність тексту) [детальніше див. 5].

Але інколи сама структура мови впливає на ступінь ідіоматичності тексту. Наприклад, наявність в англійській мові синтаксичної категорії детермінатора (*determiner*) може спростувати сприйняття тексту, робить його менш ідіоматичним.

Детермінатори – це специфічний клас, який включає в себе присвійні займенники, артиклі, вказівні займенники та числівники. Дотримуючись загальноприйнятої практики, детермінатори – члени окремої функціональної частини мови, так само як доповнювачелі (*complementizer*), координативні сполучники (*coordinating conjunctions*) та (у деяких структурах) допоміжні дієслова (*auxiliaries*) [6].

Цілю цієї статті є визначення впливу наявності та функціонування в мові детермінаторів на ідіоматичність текстів, написаних цією мовою.

У оригіналі твору Джеймса Джойса “Джакомо Джойс” функціонують наступні парадигми:

– BELOVED, яка включає у себе парадигми ILLUSORY (“A pale face”, “The long eyelids beat and lift”, “a burning needleprick stings” та інші), FRAGILITY (“a brief syllable”, “A brief laugh”, “A brief beat of the eyelids”, “A flower given by her to my daughter” та інші), CORPOREALITY (“heavy odorous furs”, “Cobweb handwriting”, “traced long and fine”, “with quiet disdain and resignation”, “She never blows her nose” та інші), YOUTH (“a young person of quality”, “frail blue-veined child”, “She

follows her mother” та інші). PASSION (“She raises her arms in an effort”, “hook at the nape”, “her neck a gown of black veiling”, “She moves backwards towards me”, “mutely”, “I raise my arms to help her”, “her arms fall”, “websoft edges of her gown”, “drawing them out to hook”, “I see”, “the opening of the black veil”, “her lithe body” та інші).

– ENAMORED (“I launch forth on an easy wave”, “The wave is spent”, “Papa and the girls” та інші), яка включає у себе парадигми BETRAYAL (“Easy now, Jamesy!”, “Did you never walk the streets of Dublin at night sobbing another name?” та інші) та PASSION (“A dark wave of sense”, “again and again and again”, “Mine eyes fail in darkness, mine eyes fail, / Mine eyes fail in darkness, love”, “Again”, “No more”, “Dark love”, “dark longing”, “Darkness.” “This heart is sore and sad”, “Crossed in love?”, “these words were spoken softly” та інші).

– ROUTINE (“tepid speech” “Swedenborg”, “the pseudo-Areopagite”, “Miguel de Molinos”, “Joachim Abbas”, “Her classmate”, “retwisting her twisted body”, etc.), яка включає в себе парадигму NATURE (“Pure air”, “silence”, “the upland road and hoofs”, “Pure air on the upland road”, “Trieste is waking rawly” та інші).

Основні парадигми, функціонуючі у перекладі твору Н.А. Кисасавили, наступні:

– КОХАНА (“Бледное лицо”, “в ореоле пахучих мехов”, “Движения ее застенчивы и нервны”, “Она смотрит в лорнет”, “вздых”, “Смех”, “Взлет ресниц”, “Паутинный почерк”, “удлиненные и изящные буквы, надменные и покорные”, “знатная молодая особа”, “Длинные ресницы взлетают”, “жгучее острие иглы”, “в бархате глаз жалит и дрожит”, та парадигма ХРУПКІСТЬ (“Холодная хрупкая рука”, “Хрупкий подарок”, “хрупкая дарительница”, “хрупкий прозрачный ребенок”) та МОЛОДІСТЬ (“Юная всадница”, “Гедда!”, “Гедда Габлер!” та інші). У перекладі оригінальна парадигма ТЛЕСНІСТЬ розчиняється у парадигмах РЕАЛЬНІСТЬ та ПРИСТРАСТЬ.

– ПРИСТРАСТЬ (“Глаза во тьме не видят ничего, любовь моя”, “Юбка, приподнятая быстрым движением колена”, “белое кружево – кайма нижней юбки, приподнятой выше дозволенного”, “тончайшая паутина чулка”, “Темная любовь”, “темное томление”, “Сердце томится и тоскует”, “нежные, как паутинка, края платья”, “гибкое гладкое голое тело”, “по изящным из гладкого, отшлифованного серебра ягодицам”, “Пальцы холодные легкие ласковые...”, “Прикосновение, прикосновение”, “из тьмы желания”, etc.). Парадигми ТЛЕСНІСТЬ, КОХАНІЙ та ПРИСТРАСТЬ поєднуються при сприйнятті перекладу.

– РУТИНА (“классная подруга”, “Высокие каблучки”, “по гулким каменным ступенькам”, “Холод в замке”, “вздернутые кольчуги”, “грубые железные фонари”, “над извилами витых башенных лестниц”, “Быстро постукивающие каблучки”, “звонкий и пустой звук”, “подворотнях темных улиц у реки”, “глаза распутниц”, “прелюбодеев”, “Низко надвинутые шапки”, “наглухо застегнутые куртки”, “Чистый воздух”, “на горной дороге”, “хмурый солнечный свет”, “Красавчик”, “с постели жены любовника своей жены”, “тишина на горной дороге”, “топот копыт” та інші). Ця парадигма кількісно більша у перекладі, ніж в оригінальному творі.

У перекладі спостерігається зсув елементів парадигм, пов’язаний з наявністю класу детермінатора в англійській мові.

На приклад, “The wings of her drooping hat shadow her false smile. Shadows streak her falsely smiling face, smitten by the hot creamy light, grey wheyhued shadows under the jawbones, streaks of egg yolk yellow on the moistened brow, rancid yellow humour lurking within the softened pulp of the eyes.” Детермінатор “her” (її) дозволяє віднести фрагмент до парадигми КОХАНА.

“Опущенные крылья шляпы затемяют лживую улыбку. Тени бегут по лживой улыбке, по лицу, опаленному горячим молочным светом, сизые, цвета сыворок тени под скулами, желточно-желтые тени на влажном лбу, прогоркло-желчная усмешка в сощуренных глазах.” Через відсутність синтаксичної категорії детермінатора у російській мові та необхідності у повторенні присвійного займенник “ее” зв’язок фрагменту з парадигмою КОХАНА втрачено. У російському перекладі цей фрагмент відноситься до парадигми РУТИНА, що унеможливило зв’язок парадигм на мовленнєвому рівні та генерує межпарадигмальні зв’язки на розумовому рівні. Через відсутність кореляції змінюється не тільки характер зв’язків між парадигмами, але й характер складу парадигм, він стає більше різноорідним.

Така сама ситуація у наступному прикладі:

“The lady goes arase, arase, arase....” Детермінатор “the” дозволяє зрозуміти, що ця пані – то не просто пані на вулиці, а головний персонаж есе. Це у свою чергу призводить до включення фрагменту до парадигми КОХАНА.

“Дама идет быстро, быстро, быстро....” У перекладі фрагмент відноситься до парадигми РУТИНА, тому що ніщо не вказує на його належність до парадигми КОХАНА. Цей зв’язок втрачено через відсутність детермінатора “the”.

Це не тільки реорганізовує парадигматичний поділ тексту, але й впливає на усю парадигматичну

організацію тексту. Парадигми оригінального тексту пов'язані на мовленнєвому та розумовому рівнях одночасно, але у перекладі присутні тільки логічні та асоціативні зв'язки між парадигмами.

В оригінальному тексті Джеймса Джойса парадигми КОХАНА та РУТИНА зв'язані лексично в межах наступної синтагми: “Great bows on her slim bronze shoes: spurs of a pampered fowl”. Присвійний займенник “her” зв'язує дві парадигми. Але це на трапляється у перекладі: “Огромные банты на изящных бальных туфельках: шпоры изнеженной птицы”. Логічний зв'язок має бути установленим, щоб пов'язати ці дві парадигми у перекладі. Це робить процес сприйняття тексту важкішим та підвищує варіативність розуміння тексту.

Підсилення логічних та лексичних зв'язків спостерігається при порівнянні оригіналу та автоперекладу вірша І. Бродського “Полярный исследователь”.

Цей твір будується на опозиції двох парадигм РОДИНА (собаки съедены, покрывает фото супруги, снимок сестры, не щадит сестру) та ДОСЯГНЕННЯ (не осталось чистой страницы, достигнутой широте, бисер слов) і в оригінальному тексті, і в автоперекладі (FAMILY (huskies are eaten, his spouse's sepia-shaded face, her lovely cheek, snapshot of his sister, doesn't spare his kin) — ACHIEVEMENT (no space / left in the diary, beads

of quick / words, adding the date in question, what's been reached is the highest possible latitude).

Ранчин А.М. стверджує, що “В англійському автоперекладі «A Polar Explorer» цей легкий наліт неоднозначності повністю випарувався – граматика нової мови зажадала чітких вказівок” [7, с. 133].

Зокрема, хотілось би звернути увагу на переклад словосполучення “не щадит сестру” “doesn't spare his kin”. Вживання детермінатора “his” підсилює основний конфлікт тексту РОДИНА – ДОСЯГНЕННЯ. Присвійний займенник підсилює зв'язок між елементами парадигми РОДИНА, роблячи склад цієї парадигми більш логічно однорідним. та протиставляє парадигми на мовленнєвому рівні.

“Мотив образи найближчої родички, «наруги» над нею в англійській версії посилено: мандрівник не щадить не просто сестри, а своєї рідні / свого роду”.

Тобто ідіоматичність перекладу менша за ідіоматичність оригіналу через меншу необхідність встановлення логічних та асоціативних зв'язків між елементами парадигм.

Отже треба зазначити, що функціонування детермінаторів у мові зменшує ідіоматичність текстів, написаних цією мовою.

До перспектив дослідження можна віднести встановлення інших особливостей структур мов, які впливають на ідіоматичність текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основа, 1998. 324 с.
2. Панов М.В. О слове как единице языка *Труды по общему языкознанию и русскому языку. Т. 1. М.: Языки сла-вянской культуры*, 2004. С. 51-87.
3. Степанченко И.И. Поэтический язык Сергея Есенина (анализ лексики). Харьков : ХГПИ, 1991. 189 с.
4. С. Есенин и его окружение: А. Мариенгоф, Н. Клюев, Н. Клычков. Сопоставительный анализ лексики / Под науч. ред. И.И. Степанченко. Харьков, 2016. 234 с.
5. Орбинская М.В. Русская рок-поэзия: моделирование глубины текста: монография. *Издательство Иванченко И.С.*, 2016. 164 с.
6. Eynde, F.V. On the Notion ‘Determiner’. *Stanford University*, 2014 URL: <http://web.stanford.edu/group/csli/publications/csli/publications/HPSG/2003/van-eynde.pdf>
7. Ранчин А.М. О Бродском: Размышления и разборы. – М.: *Водолей*, 2016. 248 с.